

QAQOUZ DASTANLARINDA “KİTABI - DEDE QORQUD” MOTİVLERİ

Dr. Güllü YOLOĞLU

Xristianlığın provoslav qoluna xidmet eden qaqouz türklerinin şifahi xalq edebiyatı janrları arasında dastanlar xüsusi yer tutarlar. Onların sırasında “Dengiboz” “Koroğlu”, “Arzu xem Kamber”, “Tepegöz” ve başqa dastanlara rast gelmek olar.

Qaqouz tedqiqatçısı L. Çimpoyeşin 1988-ci ildə Kabarda-Balkariyanın qaqouz kendlerinden topladığı materiallar arasında olan “Dengiboz” dastanı Kısacik Aleksandrada yazıya alınmışdır. eslen Bessarabiyanın indiki Vulkaneşt rayonunundan olan Kısacik de bu dastanı ata-anasından eşitmişdir. Burada yeddi il ata-anasından, sevgilisində n, elində n, obasından uzaq düşerek zindanda qalan genc gəlen, keçən yolçulardan, tacirlerden doğma diyardan bir xer vermelerini isteyir:

Bir vatan oldu bize

Zındanın taşı,

Nerde n qələr-qəçərsin

Bezerqen başı...

Bezirgan başı igidi tanıyır, öna anasının iki gözünün de kor olduğundan, sevgilisinin eldən getdiyindən və s. danışır. Bunu eşindən igid yeddi il bir kimseyə yaxınlıq verməyən atı Dengibozu haylayır, zindandan qurtularaq vetene teleşir. Destan ele burada da yarımçıq qalır. “Kitabi-Dede Qorqud”un “Bamsı Beyrek” boyunda baş verən sonrakı hadisələr burada öz aksini tapınır...

Eslində sözü gedən “Dengiboz” dastanı ele KDQ-un “Qambörenin oğlu Bam-

sı Beyrek boyunu beyan eder. xanım, hey...” boyunun qaqouz variantıdır. Bu tebiilik bir de ondan doğur ki, qaqouzların bir qisminin indi de yaşadığı Ruminiyada, qüsusile de Tuna (Dunay) və Qara Deniz arasında Dobruca adlanan yerde rumınlarla esasən, 1262-ci ildən gəlməyə başlayıblar. Özlerini Dobruca Tatarları adlandıran hemin türklerin “Arız man Kamber”, “Kıylan Batır”, “Şora Batır” və s. Kimi dastanları arasında “Bayböri ulı Beyrek Batır” dastanı da var. Dil eyniliyi, yaxınlığı, etnik qohumluq şəraitində bu cür dastanların ya tam, ya da ki, ayrı-ayrı epizodların bir-birinin Oğuz edebiyatına keçməsi tebiidir.

Qaqouzların “Dengiboz” adlandırdıkları yarımçıq və nağıl ünsürlerinin üstünlük teşkil etdiyi bu dastanların “Bayböri ulı Beyrek Batır” dastanının alayarımçıq yadda qalan hissəsidir.

Xatırladaq ki, “Bayböri ulı Beyrek Batır” dastanında qehremanın atının adı Dengiboz deyil, Bengibozdur. Şifahi şəkildə dildən dile keçən folklor nümunələrində bu cür deyişikliklər tebiidir.

Onu da xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, Dobruca tatarlarının haqqında danışdığımız dastanı “Bamsı Beyrek” boyundan da dolğun və mentiqə uyğundur. Hetta dastanın evvelindəki “Göyçək Fatma” nağılına benzer epizod bele, burada özünə ele yer edib ki, mehz hemin sehne Beyrek Batırla atı Bengiboz arasındakı münasibətin daha yaxşı anlaşılmasına xidmət edir...

Qaqouz dastanlarının bir çoxu dövrümüze türküler şəklində gəlib çatmışdır. L. Pokroskaya və M. Durbaylo onları ballada-türküleri adlandırırlar. KDQ dastanlarının "Duxa qoca oğlu Deli Dumrul" boyunu beyan edir, xanım, hey" boyu ilə sesleşən bele türkülerden biri "Sarı Yılan" türküsidir. Burada Yanka belinə dolanan ilandan canını qurtarmağa çalışır, evvel atasına, sonra anasına yalvarır, lakin heç biri ona kömək etmir. Yalnız sevgilisi özünü təhlükəyə ataraq onun ilanın elindən qurtarmağa hazırdır.

Bu türkünün başqa variantları "İlyanka" və "Yarım var, deerim" türküleridir. Bu türkülerde əsas məqsəd "Duxa qoca oğlu Deli Dumrul" boyunda olduğu kimi, iki məhəbbət qarşı-qarşıya qoyulur, valideyn məhəbbəti ilə sevgili məhəbbətinin müqayisəsi gədir. İstər KDQ-un sözü gədən boyunda, istərsə də "Sarı Yılan", "İlyanka", "Yarım var, deerim" qaqouz türkülerinde həyat yoldaşının, sevgilinin, nişanlının məhəbbətinin daha güclü olduğu göstərilir. Bu da islam əxlaq normalarına uyğun olmadığı üçün bir daha KDQ dastanlarının mənşeyinin gədimliyindən xəber verir.

Bunlardan başqa qaqouz dastanları arasında KDQ-un "Basat Depegözi" öldürdüğü boyu beyan edir, xanım hey!..." boyunun müxtəlif variantlarında da dolaşmaqdadır.

Rus tədqiqatçısı V. Moşkov qaqouzlar arasında "Tepegöz" dastanının bir neçə variantını toplamışdır. Onlardan birində Tepegöz insanlara qan uddurur, onları tutub yeyir. Adamlardan biri şişlə onun gözüünü çıxardır, qalanlar da qoyun derisi geyinib qoyunlara qarışaraq mağaradan çıxıb qaçirlar.

Başqa bir variantda Tepegöze rast olan üç nəfərdən birini Tepegöz yeyir, ikincisi qoyun derisi ilə qurtulur, qırx addım qaçıb qışqırır. Tepegöz bağlı das-

tanın iyirmi sekkizinci variantında qoyun otaran iki qardaşdan birini Tepegöz yeyir. O biri qardaş tez eşşeyinin üstündəki qoyun derisini götürüb geyinir. Onu tuta bilməyən Tepegöz ondan ciyər bişirməsini xahiş edir. Bu vaxt olan onun gözüne duz töktür. Kor olmuş Tepegöz öz üzüyünü oğlana verir. Oğlan onu barmağına taxan kimi üzük başlayır qışqırmağa: "Bura gəl!". Tepegöz d ses gələn tərəf cumur. Oğlan ne qədər çalışırsa, üzüyü çıxara bilmir, axırda barmağını üzük qarışıq kesib quyuya tullayır. Quyundan gələn sesi eşidən Tepegöz özünü ora atır və ölür.

Qısa-qısa söylenilən bu variantlardan fərqli olaraq KDQ'un "Basat Depegözi" öldürdüğü boyu beyan edir, xanım, hey!" boyu bediilik və hadisələrin ardıcılığı baxımından daha kamil olsa da, özülü təşkil edən ilkin materialın eyni kökə bağlılığı aydındır. Eger qaqouz xalqının Tepegöz haqqındakı söylədikləri şifahi dolaşmışdırsa, KDQ dastanlarının ustad bir yazar elindən çıxdığı mübahisə doğurmamalıdır.

EDEBİYYAT

1. L. Çimpoeş. Evelki yılların sesi.- "Ana sözü", 9 Oktyabr 1988, s. 3.
2. Bazcigit. Dobruca tatar masalları. (Toplayan, ön sözün müəllifləri və hazırlayanlar: Dr. Nedret Ali Mahmut, Dr. Enver Mahmut). Bukureşt, 1988, 260 s.
3. L. Çimpoeş. Dastannıy epos u qaqauzov. - Kişinev, 1997, 198 s.
4. Kitabı-Dede Qorqud. -Baskı, Yazıçı, 1988.
5. Atanas Manof. Qaqouzlar (Hiristiyan Türklər). (Bulqarçadan çeviren Türker Acaroğlu). -Ankara, Varlık Neşriyatı, 1939, s. 73-74.
6. Ballada Türküleri (Xazırlayan M.A. Durbaylo. -Kişinev, 1991)
7. Qaqouz folkloru (Xazırlayan N. Baqboğlu. -Kişinyov, 1969, s. 66, 70)
8. Budjaktan seslər. (Xazırlayan D. Tanasbolu. -Kişinyov, 1959, s. 55).